

Novgorod Veliký

Kyjevská Rus by měla být vlastně nazývána Kyjevskonovgorodskou Rusí. V jistém smyslu by však bylo přesnější mluvit o Kyjevské Rusi a Novgorodské Rusi. Byly to totiž v mnohém sice se prolínající a přesto zároveň velmi odlišné celky. Ostatně Veliký Novgorod měl mnohem více vnitřních sil než Kyjevská Rus a bojoval o svoje přežití ještě tři století po jejím rozpadu.

Zatímco Kyjevská Rus přejímala rozhodující civilizační podněty z Byzance, působily ve Velikém Novgorodu a mnohem výrazněji se prosazovaly jeho obchodní i politické styky s evropským severem a západem. Moskva, kde se byzantské i evropské civilizační vlivy prolínaly, se vyvíjela již jinak. Zároveň zde výrazně působily i mnohostranné mocenské, kulturní a obchodní kontakty s Asií. Novgorodská republika měla z těchto tří východoslovanských center k Evropě nejbližší.

Počátky Velikého Novgorodu se velmi podobají vzniku jiných velkých měst, například i Prahy. Někdy v průběhu 8. století vzniká po obou stranách řeky Volchov, nedaleko od jejího ústí do Ilmenského jezera, několik obchodních osad, které pak spolu vytvářejí obchodní centrum, město. Tyto dávné osady byly základem pěti „konců“ (částí, čtvrtí) Novgorodu - Slavenského, Něrevského, Ljudinova, Plotinského a Zagorodského (Gončarnogo).

Stejně byla na pět částí rozdělena i větší část území ovládaného Novgorodem. Obyvatelé každého „konce“ tvořili vojenský oddíl (sotňu), dále organizovaný podle ulic. Každý „konec“ měl své vlastní lidové shromáždění - veče. Na vyzvánění zvonu se scházelo veče celého Novgorodu. Tento „večevoj zvon“ byl symbolem městských práv a svobod. Všichni znali jeho zvuk, zcela odlišný od zvonů katedrálního chrámu sv. Sofie (postaveného ve druhé polovině 11. století), který byl dalším symbolem Novgorodu - všechno, co patřilo městu, patřilo i sv. Sofii. Snad proto, aby každé zcizení majetku Novgorodu bylo zároveň i svatokrádeží.

Symbyly Novgorodu: chrám sv. Sofie a večevoj zvon.

Zde, nedaleko od Sofijského chrámu, se po půl tisíciletí scházelo novgorodské veče, schvalovalo a odmítalo návrhy tzv. rady pánů, v níž zasedali všichni stávající i bývalí nejvyšší volení úředníci města: biskup (i ten byl volen), velitel policie (tysjačnik) a starosta (posadnik).

Ve skutečnosti vládlo však Novgorodu nikoli lidové veče, ale aristokracie, „lepší“ a „větší“ lidé. Rozhodující význam mělo bohatství. Jeho zdroje byly jednak v rozsáhlém držení půdy, v dálkovém i vnitroruském obchodu a v neposlední řadě v rozsáhlé řemeslné výrobě Novgorodu.

Krutý protipól přepychu a bohatství novgorodských bojarů, boháčů (žityje ljudi) a kupců tvořila masa městské chudiny (čornyje ljudi), která se - zejména v posledních dvou stoletích trvání novgorodské republiky - stále častěji bouří. Novgorod se tak přes svoji osobitou a dobovou demokracii stává nejednou svědkem krvavých zápasů, jejichž dějištěm byl zpravidla most přes řeku Volchov, kam byli shazováni protivníci i provinilci.

Novgorodský soudní systém byl ve své době skutečně udivující. Nejenže soudce (tiun) rozhodoval za účasti desetičlenné poroty, ale městský zákoník, tzv. Soudní listina, mu přímo ukládal: „Sudte všechny rovně, jak bojarina, tak bohatého i chudého člověka.“ Tento princip ovšem nebyl při hluboké sociální diferenciaci vždy dodržován, ale přesto to bylo cosi, čím se Novgorod zcela zásadně vzdaloval Kyjevské Rusi a ovšem ještě více Rusi Moskevské.

Je třeba zaznamenat i další osobitou výlučnost Novgorodu. Jeho rozsáhlé obchodní styky si přímo vynucovaly gramotnost. Tomu odpovídá i zpráva o zřízení první školy na Rusi. Dal ji pro 300 žáků zřídit v Novgorodě již v 11. století kníže Jaroslav Moudrý. Nebyla to však epizodická událost, neboť se - teprve v naší době - našly důkazy o tom, že nejen boháči a kupci, ale i řemeslníci a „menší“ lidé v Novgorodě byli gramotní.

Bylo to ve své době skutečně veliké město. Statistické údaje sice nejsou známy, ale když v roce 1211 byla část Novgorodu postižena požárem, shořelo 4300 dvorů.

Vrcholnou dobou jeho rozkvětu bylo 11.-14. století. Tehdy si zřizují kupci z Gotlandu a němečtí kupci v Novgorodu své vlastní dvory (sklady zboží) a stejně tak si novgorodští staví na ostrově Gotlandu svůj kostel (a jistě i dvůr, či dvory). Z Novgorodu plují tehdy koráby do Dánska a Lübecku a po Volze k Novgorodu plují lodě s indickým, perským a arabským zbožím, které pak směřuje dál na Balt a do Evropy. Ve 13. století měl Novgorod spolu se Pskovem a Smolenskem dohody s německou Hansou, obchodním spolkem 85 německých měst.

Novgorod se od ostatní Rusi lišil i svým vztahem ke knížecí moci. Zatímco jiná města byla neomezeně spravována knížaty, dosazovanými zpravidla velkým knížetem kyjevským a od 14. století moskevskými panovníky, trvali Novgorodci na svém právu uzavírat s knížetem smlouvu (rjad), která jej odsuzovala do role

nájemného náčelníka vojenské družiny, určené pro obranu Novgorodské republiky. Kníže nepředsedal „radě pánů“ a většinou k ní ani nebyl zván. Bez posadníka-starosty nesměl kníže nic významného rozhodnout. Stručně řečeno kníže mohl rozhodovat o všem, pokud to město (veče) schválilo.

Historie Velikého Novgorodu je ovšem i historií konfliktů a bojů se sousedy na severu a severozápadě - se Švédý, Litvou a s řádem mečových rytířů. Ti nejenom stáli v cestě snahám novgorodské republiky o ovládnutí baltického pobřeží, ale ohrožovali i její obchod s evropským západem. K nejvýznamnějším událostem tohoto vzájemného střetávání a soupeření došlo v polovině 13. století, kdy Novgorodu sloužil bojovný kníže Alexandr (Něvský), který v čele novgorodského vojska porazil v roce 1240 při ústí řeky Něvy Švédý a v roce 1242 u Čudského jezera vojsko řádových rytířů.

Další vývoj však ukázal, že hlavní hrozbou nezávislosti Novgorodu nebyli sousedé na severu a severozápadě. A Novgorod neohrožovali přímo ani Tataři, protože ti se k městu, chráněnému téměř neprostupnými bažinami, nikdy nedostali.

Novgorod sice platil Tatarům daně, nikoli však přímo, ale prostřednictvím „hlavního výběrčího“ daní pro Hordu - velkého moskevského knížete, který byl ve smyslu dávné tradice, jak se ustálila již v dobách Kyjevské Rusi, zároveň knížetem Novgorodu a jmenoval zde svého zástupce (zpravidla svého syna).

Tato zpočátku velmi volná závislost na Moskvě měla pro Novgorod podstatný význam: jej **chránila před nájezdy Tatarů**. Novgorod byl však na Moskevské Rusi závislý i jinak. Jeho vlastní zemědělská produkce byla velmi malá a většinu obilí musel dovážet z centrální Rusi. Každý konflikt s Moskvou hrozil hladem, protože velký kníže mohl zakázat dovoz obilí a zastavit vozy jedoucí do Novgorodu.

Spolu s tím, jak se rozšiřovalo území moskevských knížat a rostla jejich moc a sebevědomí, utužovala se postupně i závislost Novgorodu na Moskvě. Od času Ivana Kality (1328-1340) již neměli Novgorodci svá knížata, ale museli přijímat náměstky určené moskevským knížetem. Přesto byl Novgorod stále významným centrem. Bylo to vyjádřeno i v tituluře moskevských panovníků 14. a 15. století - „veliký kníže Vladimirský, Novgorodský a vší Rusí“.

V tomto titulu bylo vyjádřeno i jednoznačné začlenění Novgorodu do mohutnější Moskevské Rusi, jemuž město nemohlo čelit i proto, že jeho někdejší vojenská síla slábla. V roce 1456 utrpěl Novgorod těžkou porážku v bitvě s moskevským vojskem knížete Vasilije Temného. Konec novgorodské nezávislosti se blížil. Posledním významnějším pokusem o odpor byla na počátku sedmdesátých let

15. století snaha Novgorodu dostat se pod litevskou vládu. Tato „zrada“ nemohla zůstat nepotrestána.

Bylo to tím snazší, že Poláci i Litevci nechali Novgorod jeho osudu a opustil jej i jeho „menší bratr“ Pskov - v naději, že svou pokorou vůči moskevské moci unikne osudu vzpurného Novgorodu. Osamocené novgorodské vojsko bylo v roce 1471 v bitvě na řece Šeloni poraženo, ale opatrný Ivan III. (1462-1505) se zatím spokojil jen s tím, že donutil Novgorod vybrat městské hodnostáře ze stoupenců Moskvy a zaplatit 15 000 rublů (341 kg stříbra) výpalného.

V Novgorodě byl však i poté neklid a mnozí stále ještě doufali, že se podaří obnovit nezávislost města. Stoupenci Moskvy byli svrženi, a tak v roce 1477 přitáhl Ivan III. znovu k Novgorodu a donutil město, aby jej uznalo za svého vladaře (gosudara).

Ve skutečnosti to znamenalo bezvýhradné podřízení Novgorodu moskevskému panovníkovi. Ten dal zatknout čelné osobnosti města a město bylo vypleněno (podle polského kronikáře D#ugosze bylo do Moskvy dovezeno na 300 vozů stříbra a další kořisti). A spolu s tím byl do Moskvy odvezen i nejcennější poklad Novgorodu - večevoj zvon, symbol městských svobod. Veče bylo zrušeno. V novgorodském území rozdál panovník rozsáhlé majetky moskevským bojarům, zatímco novgorodští boháči byli vysídlováni do moskevských zemí (v roce 1488 bylo vysídleno 7000 rodin).

Kdysi bohaté obchodní město a jeho rozsáhlé území se stalo provincií Moskevské Rusi. Obchod upadal a cizí kupci Novgorod opustili. Ti odešli poté, kdy jich dal Ivan III. v roce 1493 téměř padesát zatknout a zabavil jim zboží. Po roce byli sice propuštěni, ale své zboží již neviděli. Pochopitelně, že pak již ani Novgorod neviděl cizí kupce.

Pskov, který se chtěl svou pokorou vůči moskevské moci zachránit, získal opuštěním svého „staršího bratra“, Velikého Novgorodu jen odklad. Svému osudu však neunikl. V roce 1510 pozval Vasilij III. (1505-1533) představitele Pskova do Novgorodu a tam byli zatčeni. Poté následovalo to, co již známe. Veče bylo zrušeno, samospráva města nahrazena carskými úředníky, večevoj zvon Pskova byl odvezen do Moskvy a stovky rodin byly přesídleny. Mnozí prchali na Litvu a do Polska a cizí kupci ze Pskova odjeli.

Tíživou atmosféru té chvíle zachytil pskovský letopisec: „Tak zmizela sláva Pskova, zničeného ne jinověrci, ale svými bratry křesťany. Ó, město, kdysi slavné, naříkáš opuštěno. Vrhel se na tebe mnohokřídlý orel se spáry lva, vyrval z tebe...

krásu, bohatství a obyvatele, rozkopal tržiště... odvedl naše bratry a sestry do dalekých míst, kde nebyli ani jejich otcové, ani dědové, ani pradědové.“

Vzestup a pád Velikého Novgorodu a Pskova je historií jedné z alternativ dějinného vývoje Ruska, historické možnosti, která se neprosadila. Potlačením východisek nabízejících se ve vývoji Velikého Novgorodu se Rusko vzdálilo Evropě více, než se až dosud soudí.